

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

На сучасному етапі кардинальних ринкових реформ головну увагу, на наш погляд, необхідно приділити удосконаленню діючих організаційних систем, переведення їх у сферу діяльності власності, на ринкові умови господарювання з метою підвищення ефективності сільськогосподарських виробничих структур. Однією з таких нових організаційних форм господарської діяльності є селянські (фермерські) господарства.

В економічній літературі розвиток фермерських господарств досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях вітчизняних науковців, таких як Зінов'єв Ф.В., Зіновчук В.В., Крисальний О.В., Малік М.Й., Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т., Томич І.Ф., Юрчишин В.В. та інші.

Разом з тим питання ефективності виробництва, особливо фермерського, досліджено недостатньо, особливо з урахуванням підвищення ефективності. Воно і досі не знайшло достатнього висвітлення у вітчизняній економічній літературі, а зарубіжний досвід потребує ґрунтовної адаптації до умов господарювання в Україні. Тому розробка принципів та методологічних основ ефективного розвитку сучасного фермерського виробництва в Україні набуває актуальності як для економічної науки, так і для практики господарювання.

У період переходу до ринкових умов господарювання та формування багатоукладної економіки особливого розвитку набув індивідуальний сектор аграрної економіки, одним із масових проявів якого стали особисті підсобні господарства громадян. Стабільність та життєздатність останніх пов'язані з виконанням ними основної функції відтворення людського капіталу. Причому, чим більша нестабільність у суспільстві, тим значніша залежність доходів бюджету селянських сімей від особистих підсобних господарств. І тому важко не погодитися з твердженням ряду науковців, що в кризовій ситуації такі господарства – необхідний спосіб виживання [6: 43]. Земля в них передана в особисте володіння і користування, яку відповідно можна отримати у спадок. Отже, засоби праці та вся вироблена продукція в ньому є приватною власністю. В сучасних умовах ОПГ є важливим і невід'ємним структурним елементом АПК України.

ОПГ незважаючи на стратегічно важливу і величезну соціально-економічну роль, по окремих видах сільськогосподарської продукції мають досить низькі показники. До того ж, дана форма господарювання базується, як правило, на важкій ручній праці. Саме тому, на наш погляд, найоптимальнішим варіантом є переростання ОПГ в фермерські господарства. Селянські (фермерські) господарства – більш досконала і ефективна форма господарювання. Одним із основних моментів, що позитивно відрізняє їх від особистих господарств населення, слід виділити наступні:

1. Великі розміри.
2. Можливість використання сучасних технічних засобів виробництва.
3. Підприємницький тип поведінки.

Саме останній аспект, на наш погляд, є визначальною і одночасно відмінною рисою.

Таким чином, поєднання вище зазначених чинників сприяє веденню більш ефективного і конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва.

Тобто, метою діяльності фермера як підприємця є економічна вигода, отримання прибутку та задоволення інших економічних та соціальних потреб на основі ініціативної самостійної діяльності. На відміну від інших галузей, підприємницька діяльність останнього безпосередньо пов'язана з володінням на землю, а відповідно і її раціональним використанням як основного засобу виробництва продукції та джерела отримання прибутку – кінцева мета господарювання.

До характерних рис фермерських господарств, що вигідно відрізняють його від інших організаційно-правових структур, можна віднести:

- господарство базується на приватній власності на засоби виробництва, результати праці і землю;

- значно менші порівняно з колективними господарствами масштаби виробництва, поєднання натурального і товарного господарства;
- відсутність чітко вираженого розподілу праці і поєднання в одній особі підприємця, робітника і менеджера (керуючого);
- одна з форм індивідуального підприємництва, яка базується переважно на праці власника і членів його сім'ї, які безпосередньо зацікавлені у подальшому нарощуванні власності;
- повне самовідтворення в операційному і виробничо-господарському циклі, що забезпечується одержаними доходами.

Вироблена у підсобних господарствах громадян сільськогосподарська продукція відіграє важливу роль, особливо останніми роками, у забезпеченні населення України продуктами харчування, а також у вирішенні продовольчої безпеки країни. Ці господарства зарекомендували себе як виважені форми господарювання в аграрному секторі економіки.

Особисті підсобні господарства громадян – явище, яке тривалий час залишається обов'язковим атрибутом життя і побуту сільських сімей в країнах СНД, особливо в Україні. Основою діяльності зазначених господарств є особиста праця громадян та членів їхніх сімей з метою задоволення власних потреб у продовольстві на власній земельній ділянці [5: 114].

Вищевикладене дає достатньо підстав для визначення організаційно-економічної суті селянського (фермерського) господарства як форми підприємництва, самостійного і рівноправного господарського суб'єкта економічної системи, наділеного правами юридичної особи, який на основі використання окремим громадянином, членами його сім'ї або групою громадян наявних в їх власності чи в користуванні землі та засобів виробництва займається виготовленням товарної продукції та її наступною переробкою і реалізацією. Тобто, мета його діяльності – це економічна вигода – отримання прибутку.

В процесі виробничо-господарської діяльності різноманітні типи фермерських господарств і відповідно їх класифікація, як правило обумовлюються трудовою участю фермера та членів його сім'ї. Крім того, на наш погляд, їм властива інтеграція з іншими підприємницькими структурами, відносинами власності на засоби праці і землю, виробничим напрямком тощо (рис. 1.).

Розміри фермерських господарств є важливим показником, який дає змогу судити про розвиток фермерства, оскільки вони виступають важливим фактором ефективності ведення господарства, а отже і підприємницької діяльності в цілому.

Розміри фермерських господарств формуються таким чином, щоб забезпечити більш раціональне використання системи машин, повну зайнятість трудових ресурсів сім'ї протягом року та гарантувати найбільш повну віддачу на одиницю вкладеного капіталу. Крім цього, фермер повинен мати вигоду від застосування сучасних технологій і, головне, на наш погляд, одержувати прибуток від підприємницької діяльності.

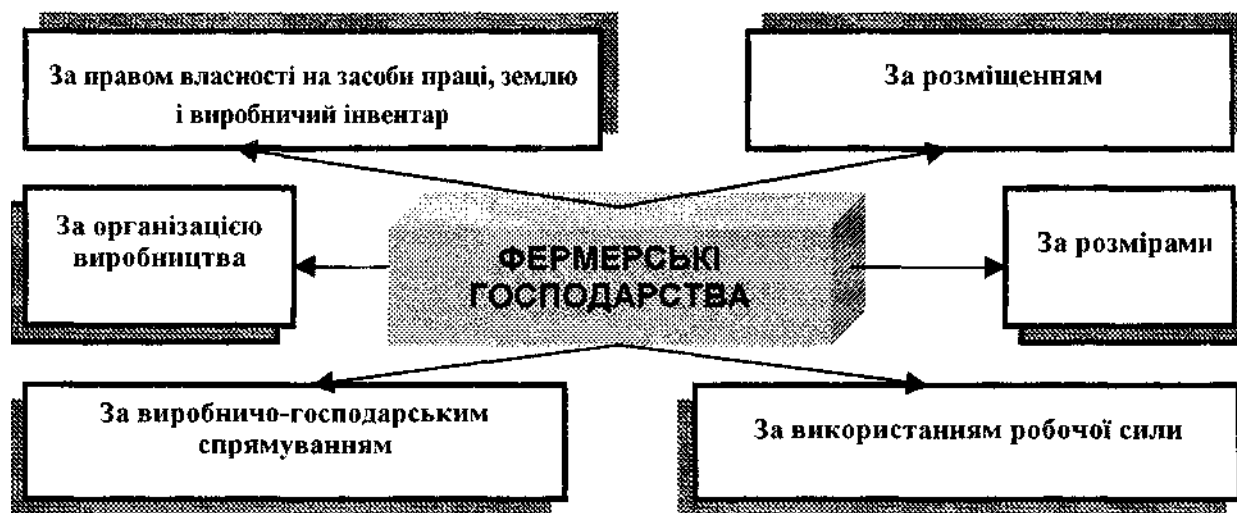

Рис. 1 Класифікація фермерських господарств

На наш погляд, заслуговують уваги розробки Саблука П.Т. та Месель-Веселяка В.Я. за якими раціональні розміри фермерських господарств становлять 300-400 га для формувань зернового напрямку, 25-50 – овочівницького, 30-60 – плодово-ягідного, 20-50 га – виноградарського. Досягти цих розмірів можна на основі кооперації та оренди землі. Це допоможе фермерству розвиватися як самостійній формі і гідно конкурувати з іншими видами господарювання [11: 79].

Багато економістів, практиків та дослідників доводять, що селянські (фермерські) господарства – неперспективні, що селяни не бажають їх створювати. Проте світовий досвід ведення

сільськогосподарського виробництва довів, що в усьому світі сільське господарство базується на фермерстві, яке забезпечує продовольчий достаток при правильному і раціональному їх розвитку.

"Переваги фермерської діяльності не ставляться під сумнів, оскільки розвиток їх не самоціль, не бажання бути схожими на інших, а вимога, обумовлена входженням економіки України в ринкове середовище" [1: 4].

Як свідчить світова практика, фермерство – це один з раціональних шляхів розвитку до підприємницької діяльності на землі, до ефективного ведення господарства. Як вважають вчені: "За фермерськими господарствами – майбутній розвиток аграрного сектора економіки України" [9: 129].

На думку академіка Онищенка О.М. формуючий в Україні сектор фермерських господарств з самого початку повинен набувати відносно крупних розмірів, які здатні забезпечити високоефективну виробничо-господарську діяльність. Проте створюватися крупні фермерські господарства повинні не штучно, як це мало місце до сьогодні, а через ринкові механізми [8: 59].

Як підтверджує світовий досвід, передусім сусідів із Центральної та Східної Європи, виробництво сільськогосподарської продукції не єдиний напрям індивідуального приватного підприємництва на селі. Позааграрні прибутки фермерів у Німеччині становлять близько 40 %, Греції – 38 %, Данії – 32 %. У країнах ЄС фермерські господарства з багатoproфільним позааграрним типом діяльності широко репрезентовані [3: 18].

Опоненти розвитку і становлення фермерства, зокрема російські вчені вважають, що відроджені індивідуальні селянські господарства – це не новий, а старий уклад, який не має перспектив [10: 23-25]. "В наших умовах фермеризація не може стати більш удосконаленою організаційною формою агровиробництва, оскільки для цього є необхідним тривалий і дорогий процес становлення" [7: 75].

Дрібне фермерство, з нашої точки зору, є гальмом в розвитку механізації і автоматизації сучасного інтенсивного відтворення. Воно, як правило, не в змозі комплексно і на високому рівні розв'язати продовольчу безпеку держави. Саме тому, більш доцільним слід вважати створення фермерських господарств, раціональних в аспекті рівня концентрації виробництва, а отже і ефективних з точки зору розвитку підприємницької концепції. Ми вважаємо, що невеликі фермерські господарства – це переважно напівнатуральні господарства, без чітко визначених рис притаманних підприємству, а отже, в зв'язку з цим постає риторичне питання, чи слід вважати останнє ефективною підприємницькою одиницею?

На сучасному етапі становлення і розвитку ринкових відносин в сільському господарстві, більш складна ситуація склалася з формуванням великих господарств. Такі господарства можна сміливо віднести до капіталістичного типу з притаманними йому підприємницькими функціями. Це в першу чергу зумовлено якісно новим підходом до формування виробничих відносин, зокрема з широким використанням найманої праці.

Таким чином, почали з'являтися паростки сучасного, нового - "капіталістичного", а не трудового і натурального типу.

Для прикладу можна навести селянські (фермерські) господарства "Мрія" Гусятинського району, "Кривчик" Чортківського району та "Семеха" Тернопільського району Тернопільської області.

Як згадувалось вище, одним із суттєвих недоліків на сучасному етапі становлення фермерства постає проблема оптимальних розмірів земельних ділянок.

З нашої точки зору найоптимальнішими варіантами можна вважати наступні:

- створення спеціалізованих підсобних промислів, які займаються розведенням ставкової риби, бджолярством, вирощуванням хутрових звірів і лікарських рослин;
- інтенсивне вирощування свиней на основі сучасних досягнень науки і техніки. В цих випадках земля виступає просторовим базисом розвитку і розміщення виробництва [4: 79];
- спеціалізацію фермерських господарств в основному на виробництві трудомістких культур (овочівництво, садівництво).

Отже, ми прийшли до висновку, що домінування лише дрібних фермерських господарств не може стати ефективною формою підприємництва на селі. Лише за умови співвідношення великих, середніх, дрібних і вузькоспеціалізованих господарств, на сонові їх тісної співпраці і взаємодії, що включає в себе кооперацію і відповідно, спеціалізацію, доцільно вести ефективне фермерське господарство на 1000-1200 га землі. Саме в цьому і полягає раціональне зерно сучасного становлення фермерських господарств підприємницького типу, що в свою чергу, зумовлює пошук найоптимальніших форм і методів ведення господарства, виходячи з наявної бази і ресурсів.

На 1 січня 2004 року кількість фермерських (селянських) господарств в Тернопільській області становила 741 господарство. За ними було закріплено 32100 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 31300 га ріллі. Питома вага фермерських господарств у загальній площі сільськогосподарських угідь становила 3,04 %.

Розвиток фермерської діяльності в області засвідчив, що без науково обґрунтованої програми, прискіпливого вивчення власного і зарубіжного досвіду покращання ситуації у цій сфері є неможливе. Та обставина, що результативність фермерських господарств залишається невисокою, якраз і свідчить про це. Поруч із створенням нових фермерських господарств, значна кількість їх

розпадається, що не дає можливості бути основними виробниками сільськогосподарської продукції, як це спостерігається в усьому світі.

Таблиця 1. Розвиток фермерських господарств Тернопільської області (на кінець року)

Показники	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Кількість фермерських господарств	711	753	781	812	735	686	696	721	741	650
Площа с/г угідь, тис. га	10,1	11,5	11,4	13,5	16,3	16,7	22,9	26,9	32,1	31,2
у тому числі ріллі, тис. га	10,1	11,2	11,2	13,3	15,8	16,2	22,3	26,3	31,3	30,5
У розрахунку на одне господарство: с/г угідь, га	14,2	15,3	14,6	16,6	22,2	24,3	32,9	37,3	43,3	48,0
у тому числі ріллі, га	14,0	14,9	14,4	16,4	21,4	23,6	32,1	36,5	42,2	46,9

Як свідчать дані таблиці 1, кількість фермерських господарств з року в рік зростала, лише за 1998 – 2000 роки спостерігалось їх незначне зменшення. У 2000-2002 рр. їх кількість зросла. Проте зараз кількість фермерських господарств почала зменшуватися.

З табл. 2 випливає, що найбільшу питому вагу мають господарства що мають землю від 5,1 до 10 га – 25 %, від 10,1 до 20га – 21 %, найменшу питому вагу займають господарства, які володіють землею – більше 500 га - 12 або 2 %.

Вище викладені дані дають підстави для висновку, що фермерські господарства є однією з перспективних форм господарювання у Тернопільській області. Проте трапляються негативні явища у розвитку фермерського руху, обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами; зокрема: відсутність державної підтримки фермерів, несприятлива цінова, фінансово-кредитна політика держави, відсутність чіткого законодавства, яке б регламентувало всі сторони діяльності селянських (фермерських) господарств, а також безгосподарність, байдужість, відсутність навиків господарювати, марнотратство окремих фермерів.

Таблиця 2. Групування фермерських господарств за розміром земельних площ на 1.01. 2004 р.

Групи	Кількість господарств, що мають землю	Питома вага до загальної кількості господарств, %	Загальна площа землі, га	Питома вага до загальної площі землі, %	Припадає загальної площі землі в середньому на одне господарство, га
Всього	650	100,0	31397	100,0	48,3
у тому числі: до 3 га	37	5,7	97	0,3	2,6
від 3,1 до 5 га	89	13,7	405	1,3	4,6
від 5,1 до 10 га	163	25,1	1380	4,4	8,5
від 10,1 до 20га	139	21,4	2187	7,0	15,7
від 20,1 до 50 га	135	20,8	4576	14,6	33,9
від 50,1 до 100 га	38	5,8	2648	8,4	69,7
від 100,1 до 500га	37	5,7	8455	26,9	228,5
більше 500 га	12	1,8	11649	37,1	970,8

Ми переконані, що для повноцінного розвитку фермерства є необхідним:

- а) поступальна орієнтація на кооперування фермерів, як складова державної політики щодо фермерства і аграрної політики в цілому;
- б) визначення найбільш доцільних організаційних форм кооперування селян-одноосібників;
- в) система заохочень для кооперування не тільки фермерів між собою, але й колективних і державних сільськогосподарських, переробних і агросервісних підприємств з фермерами;
- г) надання фермерським кооперативам на якийсь період після створення (наприклад, на три роки) пільг щодо оподаткування;
- д) обов'язковість безоплатних науково-технічних консультацій кооперативам фермерів та їх інформаційного забезпечення з боку відповідних державних органів;
- е) кооперування фермерів не тільки для виробництва сільськогосподарської продукції, але й для формування міжфермерської переробної і обслуговуючої інфраструктури.

В Україні фермерські господарства можуть спеціалізуватися у чотирьох напрямках.

Перший – спеціалізація на виробництві рослинницької продукції; другий – виробництво лише тваринницької продукції; третій – одночасно рослинницької і тваринницької, причому рослинництво не є товарним виробництвом і повністю підпорядковується тваринництву, забезпечуючи його кормами; четвертий – рослинництво частково реалізовує продукцію і виробляє корми для тваринництва.

На нашу думку, найбільш ймовірна спеціалізація фермерських господарств в умовах Тернопільської області у найближчій перспективі носитиме зерново-буряківничий напрям.

Спеціалізація лише на виробництві продукції рослинництва найбільш ймовірна у перші роки розвитку фермерського господарства. Це зумовлюється тим, що нині більші доходи одержують від реалізації продукції рослинництва, а не тваринництва.

Відкритим залишається питання про задоволення внутрішньогосподарських потреб у тій чи іншій продукції (овочі, картопля, яйця, молоко тощо).

У найближчій перспективі торгівля навряд чи зможе виконувати такі функції, як у розвинутих країнах. Тому необхідно або зберегти відповідні невеликі галузі в господарстві, або піти шляхом

міжгосподарського обміну продукцією, яка у відповідних господарствах є товарною. На нашу думку, кращим є другий варіант вирішення цього питання.

Однак, розраховувати на широкий розвиток фермерських господарств, виходячи із об'єктивних обставин, що склалися нині, не можна. Фермерство повинне бути визнане не тільки в законах, а й на ділі, як рівноправна форма господарювання, і йому слід створювати всі умови для розвитку.

Література

1. Амбросов В., Маренич Т. Організаційні фактори підвищення результативності реформ// Економіка України.-2000.- №3.-С.73-79.
2. Грищенко О.В. Фермерські господарства як форма аграрного бізнесу. Забезпечення ефективного функціонування селянських (фермерських) господарств.-Харків: ХДТУСГ, 2000.-53 с.
3. Губені Ю.Є. Індивідуальне підприємництво на селі// Економіка АПК.-1996.-№2.-С.76-82.
4. Месель-Веселяк В.Я., Пікус Р. В. Кооперування селянських фермерських господарств. // Сільські обрії.-1995.-№1-2.-С.23-25.
5. Михайлова Л.І. Особисті підсобні господарства населення: сутність, класифікація, ефективність// Економіка АПК.-2001.-№7.-С.113-119.
6. Могилюк О.М. Деякі аспекти аграрної політики щодо приватного сектора// Економіка АПК.-2000.-№8.-С.42-47.
7. Москвич А. Проблеми и альтернативы реформы// Экономика Украины.-1998.-№1.-С.74-82.
8. Овощенко О.М. К проблеме сравнительной оценки эффективности разных форм хозяйствования// Економіка АПК.-1995.-№5.-С.56-60.
9. Панасенко С.М. Розвиток фермерських господарств в Україні// Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: Кол. Монографія у двох томах.-Т.1.-К.: ІАЕ, 2000. - С. 129-135.
10. Сергеев С. Современная аграрная реформа в Российской Федерации и развитие сельского хозяйства СССР в послевоенные годы// АПК: экономика, управление.-1993.-№6.-С.21-29.
11. Шуткевич О.В. Щодо реформування аграрного сектора економіки Житомирської області// Вісник аграрної науки.-2002.-№1.-С.78-79.

Анотація

У статті викладено основні результати дослідження проблеми розвитку фермерських господарств в Тернопільській області. Розкрито практичні аспекти ефективного функціонування фермерських господарств, формування їх раціональних розмірів та оптимальної галузевої структури з урахуванням напрямку спеціалізації. Запропоновано шляхи підвищення ефективності функціонування фермерських господарств.

Annotation

In the article the basic results of research of problem of development of farmer economies are expounded in the Ternopil region. The practical aspects of the effective functioning of farmer economies, forming of their rational sizes and optimum of a particular branch structure are exposed taking into account direction of specialization. The ways of rise of efficiency of functioning of farmer economies are offered.